

Jurij Perovšek, **O demokraciji in jugoslovanstvu : slovenski liberalizem v Kraljevini SHS/Jugoslaviji**. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2013, 320 strani (Zbirka Razpoznavanja = Recognitiones ; 20).

Jurij Perovšek je kot 20 zvezek zbirke Razpoznavanja – Recognitiones, ki jo izdaja Inštitut za novejšo zgodovino, izdal svojo novo knjigo posvečeno slovenskim liberalcem. Tudi tokrat je glavnina knjige časovno umeščena v čas prve jugoslovanske države. Vendar pa vsaj v prvem podpoglavju avtor sega tudi bolj v preteklost, vse v zadnje desetletje 19. stoletja. To je bilo nujno, da lahko bralec lažje razume razmišljanja in delo slovenskih liberalcev v omenjenem času. V omenjenem podpoglavju z naslovom *Liberalna politična misel in praksa od ustanovitve liberalne stranke do druge svetovne vojne (1891 – 1941)* je Perovšek prikazal temelje okvirje liberalnega političnega strankarstva na Slovenskem v omenjenem času. Temeljna ugotovitev, ki nazorno oriše liberalni politični tabor v polstoletnem obdobju je po Perovšku, da je liberalizem živel mimo večine slovenskega prebivalstva. Slovenski liberalizem na nek način ni uspel pritegniti množic s svojimi včasih modernejšimi pogledi na družbo, saj se je premnogokrat ujel v past nepotrebnih tako medsebojnih sporov, kot seveda sporov z nasprotnimi političnimi tabori. Ostaja občutek, da so bili liberalci pogosto en korak zadaj.

Drugo podpoglavje nosi naslov *O veri in njeni politični razsežnosti*. Avtor v njem popisuje odnos liberalcev do vere, predvsem z vidika razmerja med vero in politiko. Za liberalce je vera nekaj, kar je potrebno strogo ločiti od politike. Tu so si seveda s Slovensko ljudsko stranko na povsem različnih bregovih. Kako odločno so bili liberalci proti vrivanju vere in seveda tudi cerkve kot institucije, v politiko kaže razprava o kancelarparagrafu in ustavi leta 1921 in že leto pred tem ob razpravi o volilnem zakonu. Kot piše Perovšek je kancelarparagraf leta 1921 postal del jugoslovanskega in s tem tudi slovenskega pravnega reda in v njem ostal tudi po drugi svetovni vojni vse do začetka 21. stoletja.

Pomembno vprašanje političnega življenja je volilna pravica. Če je že ob koncu habsburške monarhije splošna moška volilna pravica zaživela, pa je bilo povsem drugačno stanje z žensko volilno pravico. Perovšek v posebnem poglavju opisuje nihanja v odnosu do tega vprašanja v liberalnem taboru. Po vstopu v novo južnoslovansko državo, so bili liberalci naklonjeni ženski volilni pravici, a so se kmalu pričeli obnašati oportuno in postali prevladujoče zaslepljeni z morebitnim velikim deležem ženskih glasov, ki bi po njihovem šel SLS. Zato so že ob volilnem

zakonu za občinske volitve v Sloveniji v začetku leta 1921 ostro protestirali proti najprej ženskam dodeljeni volilni pravici. Pravico so jim s popravkom Uredbe odvzeli. Pozdravljanje odstranitve žensk je bilo med liberalci zabeljeno s krepkimi izrazi moškega šovinizma, ki so mu dodali seveda še obvezno količino opazk, na račun klerikalcev, ki pač ne bodo mogli zlorabljeni volilnega boja. Ko je konec tridesetih let prišlo do preurejanja upravnega sistema v državi z nastankom Banovine Hrvaške je bila Narodna skupščina razpuščena in pripravljali se je nov volilni zakon. Ta je ohranil moško volilno pravico, a pri liberalcih je opaziti, da so sklenili krog in se vrnilo k razmišljanjem iz začetka jugoslovanske države, saj niso bili več nenaklonjeni ženski volilni pravico. Posebno poglavje Perovšek namenja liberalcem in njihovem razumevanju pomena vojske. Z današnjega vidika bi kdo, ki le površno pozna zgodovino liberalcev razmišljal, da so vojsko razumeli kot potreben element sistema, a »naši« liberalci so ga v medvojnem obdobju razumeli kot orodje, ki se ga lahko uporabi tudi za notranjepolitične potrebe. Ta drža liberalcev je seveda v tesni zvezi z njihovim unitarističnim in centralističnim konceptom. Nekoliko, recimo mehkejši, pristop do vojaških vprašanj so imeli kmetijci, ki so npr. opozarjali na to, da bi bilo potrebno vpoklic nabornikov prestaviti na čas, po opravljenih kmečkih delih in kmete malce bolj blagohotno upoštevati pri času služenja v rezervi. Zanimiva posebnost je bilo stališče narodnih socialistov, ki so pred volitvami leta 1923 opozarjali, da bi morali Slovenci služiti vojaški rok le v Sloveniji. To je bilo seveda v popolnem nasprotju z veljavnim eksteritorialnim sistemom.

Prvo poglavje, ki nosi naslov *Razumevanje demokratičnih vrednot in naroda* zaključuje podpoglavje o jugoslovanskem narodnem idealu. To podpoglavje je namenjeno analizi vprašanja suverenosti slovenskega naroda, kakor so to razumeli v liberalnem taboru. Slovenski liberalci so bili v Sloveniji vodilna politična organizacija, ki je zagovarjala jugoslovanski unitaristični nacionalni program. Tovrstna odločitev je seveda pripeljala do tega, da so bili liberalci manj pomembna politična sila, saj je večinski del slovenskega prebivalstva podpiral sile, ki so zagovarjale enakopraven položaj Slovencev znotraj jugoslovanske države.

Drugi del Perovškove knjige sta dve politični biografiji, ki pa sta različno dolgi. Prva predstavlja delo Gregorja Žerjava, druga, skoraj trikrat daljša pa Alberta Kramerja. Daljši prikaz Kramerja je seveda nujno povezan s prezgodnjo smrtjo Gregorja Žerjava, ki je še ne sedeminštiridesetleten umrl leta 1929 tik po neslavnem političnem debaklu prvega desetletja skupne jugoslovanske države. Perovšek predstavlja Žerjavovo politično delo še v avstrijski dobi, in potem od združitve do smrti. Žerjav je bil dosleden unitarist in centralist in je glavnino svojega političnega dela posvetil tema ciljema. pri tem pa je bil seveda tudi oster nasprotnik Slovenske ljudske stranke.

Albert Kramer je bil skupaj z Žerjavom v dvajsetih letih vodilni liberalni politik. Zagovarjal je enaka politična stališča. Žerjav je bil nekajkrat poslanec in minister in podobno tudi Kramer. Kramer je bil med drugim leta 1919 minister za industrijo in je v tej funkciji sodeloval pri razpravah o valutni ureditvi (razmerje menjave kron in dinarjev). Še dolgo po uvedbi menjalnega razmerja 4:1 so ga klerikalni krogi obsojali, da je kriv za ta sklep in da je s tem povzročil veliko hudega

slovenskemu gospodarstvu in seveda prebivalcem. A sam naj bi izjavljaj, da se je omenjenemu razmerju upiral. Omenjeno menjalno razmerje ni bilo podrobno analizirano in so ga seveda v politične namene izrabljali ob vsaki priložnosti. Po kratkem predahu takoj po uvedbi diktature je bil Kramer leta 1931 najprej nekaj mesecev veleposlanik v Pragi, a že jeseni spet minister. Takrat so se začela ko je zapisal Perovšek Kramerjeva »zvezdna leta«. Bil je minister od septembra 1931 do aprila 1934. Ob tem je bil glavni tajnik JNS in nekaj časa podpredsednik vlade. Tako je bil po Perovšku eden od stebrov šestojanuarske politike. A vendar je Kramerju manjkalo nekaj, kar politik potrebuje. Kot Perovšek povzema po spominih Mire Mihelič, Kramer ni imel takšnega žara kot Žerjav in predvsem ni bil ljudski tribun. Po zamenjavi oblasti je bil v drugi polovici tridesetih let Kramer le senator in predvsem se je posvetil delu v stranki. Konec tridesetih let je z JNS poskušal v povezavi z Mačkom ponovno priti v vrhove politike, a brez uspeha. Ob začetku druge svetovne vojne je bil nekakšna povezovalna točka antifašističnih aktivnosti različnih liberalnih skupin.

Morda bi lahko Perovškovo knjigo o slovenskih liberalcih in dveh njihovih najbolj izstopajočih obrazih povzeli s stavki, ki jih je sicer o Kramerju, ob njegovi smrti zapisal v svoj dnevnik Maks Šnuderl. Lahko se zdijo besede ostre in nepriemerne ob pietetnem trenutku Kramerjeve smrti. Šnuderl je namreč zapisal, da je bil Kramer kot politik nesposoben. In nadaljuje z omembo antiklerikalizma, ki je bil edina vsebina liberalcev. Ta ocena je preostra, a vendar bo držalo, da je antiklerikalizem prevečkrat izstopal in zakril pristnejše liberalne ideje. Paradoksalno je, kot pravi Perovšek, da sta Žerjav in Kramer »pomembno pripomogla k uveljavljanju Slovencev kot političnega dejavnika v jugoslovanski skupnosti. ... na načelu slovenskega samozanikanja«.

Bojan Balkovec